

УДК: 378.134:373.2

Павлютенков Є.М., Ізбаш С.С.

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-
ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Постановка проблеми. За останні десятиліття особливо актуальним стає науковий аналіз різних аспектів адаптації людини в надто мінливих та екстремальних умовах середовища. Для цього існують об'єктивні

соціокультурні передумови. З одного боку, науково-технічний прогрес вносить у життя людини значні соціальні зміни, які, поряд з позитивними, мають негативні прояви. До останніх належить підвищення соціальних і професійних вимог до емоцій, волі, інтелекту, розумової діяльності людини в умовах інтенсивної праці. З іншого боку, інформаційний етап розвитку науково-технічного прогресу, що представляє першочерговий інтерес для вищої школи, тягне за собою збільшення обсягу знань і вимог до вмінь фахівця в інтегрованих галузях науки і техніки. Це ставить все більш високі вимоги до навчально-професійної діяльності ВНЗ.

Навчальний процес у вищій школі за своїм змістом і організацією має бути таким, щоб без збільшення термінів навчання забезпечити інструментальне засвоєння особистістю того обсягу знань про способи практичної діяльності, котрий необхідний висококваліфікованому фахівцю для роботи в надто мінливих умовах нестандартного соціально-економічного розвитку країни. З огляду на це, першочергове місце у ВНЗ займає вирішення проблеми адаптації студентів, що в кінцевому результаті буде сприяти більш швидкому досягненню молодим фахівцем оптимальних результатів у самостійній професійній діяльності, тобто досягнення вміння швидко адаптуватися в мінливих умовах соціуму і, як логічне завершення, можливість продуктивно працювати в інноваційному загальноосвітньому середовищі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Невипадково проблема адаптації притягує пильну увагу вчених. Низка авторів зосередили свою увагу на вивченні різних видів адаптації: психологічної (Л.В. Китаєв-Смик, В.П. Кондрашова О.М. Леонт'єв, В.О. Семиченко та ін.); соціальної (Л.Г. Єгорова, Д.В. Ольшанський, К.С. Полянський та ін.); професійної (М.О. Кузнецов, О.Г. Мороз, В.О. Солоницин та ін.); виробничої (О.К. Крокінська, В.С. Панюков, Є.Є. Смирнова та ін.); соціально-професійної (П.Р. Атутов, М.М. Захаров, М.М. Калугін, Є.М. Павлютенков та

ін.). Деякі роботи присвячені соціалізації індивіда, адаптації в мікрогрупі, колективі, суспільстві (І.А. Георгієва, Д.І. Фельдштейн та ін.). Ситуативна адаптивність та стійкість до стресу досліджуються в роботах Ф.Б. Березіна, О.М. Жмирикова, В.І. Лебедева, О.М. Ніколаєва та ін.

Проблеми адаптації студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів досліджували Д. Андрєєва, Г. Журавльова, В. Лісовський та Т. Пелєвіна, В. Брудний, О. Бушуєва, В. Гаврилов, С. Гапонова, С. Вітвицька, С. Даніяров, В. Соложенкін, І. Краснов, Л. Зданевич, Т. Каткова та ін.

Цій проблемі присвячена низка дисертаційних досліджень. Зокрема, аналізу педагогічних умов підготовки учнів шкіл до роботи в умовах ринкової економіки присвячено дисертаційне дослідження З. Літової, виявленню сукупності педагогічних умов ефективної соціальної адаптації дітей з неблагополучних родин присвячена робота А.О. Ушакової. Проблема соціально-професійної адаптації учнів в умовах професійних училищ досліджувалась Л. Голуб. Докторська дисертація В. Ащєпкова присвячена створенню наукової концепції професійної адаптації викладачів вищої школи та розробці стратегії її технічного вирішення. Проблеми професійної адаптації керівників-початківців шкіл в системі післядипломної педагогічної освіти досліджувалась в кандидатський дисертації Т. Щербової та ін. Аналіз цих робіт показав, що, незважаючи на різні підходи до змісту й механізмів адаптаційних процесів, вчені дійшли єдиного висновку щодо адаптації як неминучого етапу переходу людини від одного виду діяльності (навчального – у школі) до іншого (навчально-професійного – у вищій школі, професійного – на підприємстві, у навчальному закладі). У такому сприйнятті часткова невідповідальність і неповна самостійність студента і молодого фахівця закономірна і, навіть, передбачувана, але в певних межах. У разі, коли період адаптації зволікається, це може призвести до негативних наслідків

як для особистості студента, так і для суспільства в цілому. Все це доводить, що проблема адаптації, з одного боку, не є абсолютно новою, а з іншого – залишається «вічною» проблемою.

Освітня діяльність вищих навчальних закладів різноманітна, але за своїм генезисом вона є адаптаційною: до самої вищої освіти, до специфічних особливостей даного навчального закладу, до майбутньої професії, до навчальної та наукової інформації і діяльності, до стилю і тону життя, до традицій, до студентського середовища і педагогічного колективу тощо.

В цілому це достатньо складний, тривалий та іноді болючий процес, який зумовлений необхідністю відмови від чогось близького та звичного. Виникає потреба подолання чисельних і різнопланових за своїм походженням адаптаційних труднощів: необхідність мобілізації психічної енергії, волі і стримування емоцій, напруження фізичних сил; пошук резервів протидії стресам різної сили, вироблення способів їхнього блокування. Ці процеси ведуть до руйнування попередніх динамічних стереотипів діяльності, формують нові нахили, переконання, знання, навички, вміння, звички, змінюють рівні професійної компетентності і, як кінцевий результат, саму особистість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порівнювальний аналіз отриманих даних цих досліджень засвідчив, що цілісного вирішення проблеми адаптації не існує. Це пов'язано з наявністю наступних протиріч і причин: недооцінка особливої ролі і фактичного значення адаптаційної процесної компоненти; відведення їй ролі лише «стартового» вмикання; складним та взаємообумовленим переплетінням усіх процесів; винятковою складністю феномену; бажанням авторів вирішувати лише окремі аспекти проблеми начебто у відокремленому вигляді тощо. Не менш важливим є наявність стримуючих тенденцій, зокрема, вкрай низький темп адаптації у ВНЗ до

новацій, негативне ставлення до нововведень більшої частини викладачів, недостатнє сприйняття їх еволюційно-прогностичної значущості.

Сьогодні практично немає робіт, які б розкривали можливості і значення проектної діяльності в соціально-професійній адаптації студентів вищих педагогічних закладів. Означена проблема ще не була предметом самостійного дослідження. Відомо, що сьогодні метод проектів завдяки реалізації в освіті особистісно-орієнтованого підходу знову впроваджується в практику роботи ЗОШ. Це стало поштовхом до виконання дисертаційних досліджень з даної проблематики. Зокрема, з'явилися роботи присвячені підготовці майбутнього вчителя трудового навчання до організації проектної діяльності учнів основної школи (М.Л. Пелагейченко), обґрунтуванню проектної діяльності як засобу формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії (М.В. Елькін) та ін. Проте, належного теоретичного обґрунтування доцільності використання проектної діяльності як засобу соціально-професійної адаптації студентів на сьогодні немає. Природно, що відсутність відповідних теоретико-методичних розробок щодо цієї проблеми значно збіднює діяльність викладачів вищих навчальних закладів.

Формулювання цілей статті, постановка завдань. *Мета статті* полягає у визначенні, науковому обґрунтуванні ефективності педагогічних умов забезпечення соціально-професійної адаптації майбутніх вчителів.

Завдання дослідження: 1) забезпечити теоретико-методологічне обґрунтування соціально-професійної адаптації майбутніх учителів в умовах реформування української вищої школи та ринкових відносин; 2) дослідити види і фактори адаптації.

Результати дослідження та їх обговорення. У змістовному плані засвоєння вузівських дисциплін виокремлюють три періоди адаптації

студента: попередній, загальнонауковий, предметно-спеціальний. В особистісному плані цікаві висновки В.П. Кондрашової, яка виділяє у часі три фази адаптації студентів у ВНЗ. При цьому розглядається перш за все початкова фаза, як психічна реакція організму у відповідь на нові умови ВНЗ, яка триває різні строки у різних індивідуумів, але зазвичай закінчується у середині першого семестру. Друга фаза включає фазу перебудови пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу і психічних процесів і завершується приблизно у середині другого семестру. Третя фаза характеризує виникнення періоду стійкої адаптації, коли закінчено формування динамічного стереотипу і пристосувальних реакцій. На думку автора, у більшості студентів він завершується наприкінці першого курсу, але у 35% студентів адаптація до процесу навчання до цієї межі не настає [3, с.27].

Багато дослідників (В.І. Брудний, А.Б. Коганов, Є.М. Павлютенков) в процесі адаптації студентів молодших курсів технічних і гуманітарних ВНЗ розрізняють адаптацію до навчальної і майбутньої професійної діяльності як два взаємопов'язаних елемента загальної системи особистісно-адаптаційного процесу. Одночасно з цим, В.А. Сластьонін вважає, що у професійній адаптації першочергового значення набуває загальна психологічна спрямованість особистості та її особистісна позиція, зокрема, цілеспрямоване, активне і стійке ставлення до характеру і змісту навчально-професійної діяльності. Їх розвиток пов'язаний з формуванням необхідних професійних якостей, позитивною мотивацією, тобто активно-позитивним ставленням до обраної спеціальності [4, с. 42]. З цього виходить, що психологічна сторона соціальної адаптації особистості у ВНЗ відіграє важливу роль у загальному процесі професійного розвитку студента. Від неї у вирішальному значенні будуть залежати результати навчальної роботи першокурсника.

В.І. Брудний, К.І. Бодрова та Ю.В. Чуфаровський розуміють під вузівською адаптацією не тільки (і не стільки) пристосування особистості до

умов ВНЗ як до специфічного середовища (до нових методів і норм студентського колективу), але й „входження” у спеціальність, тобто оволодіння сукупністю норм і функцій майбутньої професійної діяльності [1, с. 8].

Навчання у ВНЗ вбачається через взаємодію двох основних процесів вищої освіти: формування функціональних навичок для нової соціальної ролі (підготовка спеціалістів) та формування соціальної сутності і особистісних якостей компетентного носія нової соціальної ролі (формування інтелекту, здібностей організатора, керівника, дослідника). При цьому цілковито очевидним є системний і цілісний розгляд професійно значущих якостей, які створюються під час вузівського навчання. Оптимальна взаємодія системи функціонування ВНЗ, організації навчального процесу і особистості студента, як особливої соціально-педагогічної системи, стає при цьому важливішою соціально-педагогічною умовою, якою визначається успішність процесу адаптації студентів у ВНЗ. Взаємодія особистості з цими системами та усередині них визначає цей процес.

Невипадково тому, в соціально-психологічному плані, Є.А. Клімов розглядає адаптацію з точки зору ступеня інтенсивності її індивідуального протікання. На підставі експериментальних даних він доводить, що адаптація людей з різними індивідуально-типологічними властивостями нервової системи „протікає неоднаково за темпом і стратегією інертних і рухливих суб'єктів”. При цьому „інертним властива превентивна поведінка, на відміну від рухливих, які схильні адаптуватися експромтом” [2, с. 56].

Отже, в літературі є низка визначень адаптації, сформульованих у зв'язку з конкретно-соціологічними і психолого-педагогічними дослідженнями. Однак, слід відзначити, що в соціально-педагогічному плані системного поняття адаптації студентів до цього часу не вироблено. Це зумовлено, насамперед, тим, що адаптація у ВНЗ – складний,

багаторівневий, одночасно і соціально-психологічний, і педагогічний процес. Автори дають свої визначення, в залежності від того, який аспект вузівської адаптації вони розкривають.

Вельми суттєвим для нас виявляється поняття процесу вузівської адаптації студентів, сформульоване П.А. Просецьким, в якому трактується первинна соціально-психологічна і професійна адаптація першокурсників. Вона розуміється як активне і творче прилаштування студентів нового прийому до умов вищої школи, в процесі якого створюється колектив, формуються особистісні навички та вміння раціональної організації розумової праці, одночасно формується покликання до обраної професії, раціональний колективний і особистісний розпорядок праці, відпочинку і побуту, вибудовується система роботи з професійної самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей особистості.

В цих та інших дослідженнях відзначаються також і дидактичні аспекти адаптації. В них підкреслюється, що формування молодого спеціаліста у ВНЗ відбувається у надто складний період його життя, який характеризується низкою суперечливих тенденцій. Серед них особливо виокремлюються соціально-психологічні і дидактичні умови протікання адаптації. Сутність перших полягає у тому, що юнацький вік – це період найвищого розвитку фізіологічних можливостей, творчої діяльності та інтелектуальних здібностей людини, період різнобічного пізнання дійсності. Саме у цьому віці формується і той рівень психічної, ідейної і громадянської зрілості, який перетворює молоду людину у суспільно активну, соціально сформовану особистість з новими інтересами і прагненнями. При цьому характеризується і важливе дидактичне протиріччя, яке необхідно здолати у вузівському процесі навчання. Його сутність полягає у невідповідності між прагненням студента до самостійної діяльності і недостатньо сформованими вміннями при цьому самостійно працювати і мислити в процесі вузівських занять.

Однак, різноманіття аспектів дослідницького вивчення проблеми адаптації особистості у ВНЗ зумовлює різницю у підходах до визначення змісту самого процесу адаптації, його форм і методів успішного педагогічного здійснення у ВНЗ.

За підсумками зробленого аналізу різноманітних теоретичних джерел, можна зробити наступні висновки:

1. Навіть при відомій єдності у визначенні особистісної адаптації як процесу активного подолання особистістю своїх труднощів у взаємодії з новим для неї соціальним середовищем діяльності і спілкування в процесі входження у навчальний процес, залишаються не до кінця з'ясованими закономірності функціонування і соціально-педагогічні умови ефективної організації цього процесу на рівні соціального, професійного і психічного становлення особистості – у системній єдності змістовних сторін успішності цього становлення.

2. В психолого-педагогічному аспекті процес адаптації особистості до вузівського життя може бути системно розглянутий лише з позиції особистісного та організаційно-діяльнісного підходів у їх єдності практичного використання у ВНЗ. Тут цей процес у педагогічному плані може бути представлений як цілісний процес виховних, цілеспрямованих особистісних змін, які відбуваються як під впливом зовнішніх (соціальних, соціально-побутових, соціально-психологічних, дидактичних) факторів навчання та зазвичай враховуються педагогами, так і внутрішніх (психологічних) факторів, народжуваних активним включенням самої особистості (її мотивації і ціннісних ставлень – в першу чергу) у цілеспрямовану підготовку до професійно-трудової діяльності.

3. Виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури, в соціально-педагогічному плані особистісна адаптація може бути визначена як система цільових заходів з управління даним процесом з боку вузівських викладачів,

кураторів навчальних (академічних) груп, які приводять у дію ці фактори в процесі спільного проектування особистісних цілей і задач навчальної діяльності студентів. Таким чином, педагогічна система адаптивного навчання на молодших курсах має будуватися з врахуванням загальних (генеральних) цілей підготовки майбутніх фахівців і конкретних цілей і задач з врахуванням особливих труднощів навчання, які виникають в даному навчальному колективі через недостатню соціально-психологічну і загальнонавчальну підготовку студентів даного ВНЗ.

4. За підсумками аналізу теоретичних аспектів проблеми адаптації особистості у ВНЗ на підставі психолого-педагогічних джерел нами зафіксовано, що головними змістовними елементами процесу адаптації особистості в умовах вузівського навчання виступають соціальна, психологічна, професійна і навчальна адаптації.

У понятєвому аспекті *соціальна адаптація* у ВНЗ включає приведення і, перш за все, на молодших курсах індивідуальної і групової поведінки у відповідність з панівного в даній соціальній і професійній групі системою норм і цінностей, що стосовно до ВНЗ означає узгодження особистісних норм з системою норм навчальної діяльності і її провідними цінностями.

Успішна *соціально-психологічна адаптація* особистості у вузівському навчанні передбачає перебудову психіки індивіда, ціннісних орієнтацій, внутрішньої позиції особистості під впливом педагогічно врахованих у їх цільовій організації об'єктивних факторів навчально-комунікативного середовища.

Професійна адаптація особистості (перш за все на молодших курсах) включає цільове залучення особистості до обраної професії на підставі розвитку у особистості позитивної мотивації на професійну діяльність.

Навчальна адаптація у ВНЗ розуміється як активне входження і пристосування особистості до нової системи організації і контролю вузівського навчання. Таким чином, *особистісну адаптацію* в рамках ВНЗ з

системних позицій можна представити як цілісне явище, у змісті якого виокремлюються три провідні аспекти – навчальна (загальнодидактична), соціальна і професійна сфери адекватної самореалізації особистості.

5. Аналіз загальнопедагогічної літератури дозволив виділити низку суттєвих з педагогічних позицій умов успішного здійснення процесу адаптації, і серед них такі соціально-психологічні умови:

- послідовна організація колективу студентів та його оптимального функціонування;
- створення перш за все на молодших курсах навчання сприятливого спілкування однокурсників;
- здійснення навчального процесу на оптимальному рівні засвоєння особистістю навчальної інформації.

Крім того, виділяються специфічні умови цілеспрямованої організації діяльності студентів:

- послідовний педагогічний вплив на емоційно-вольову сферу особистості з метою формування у неї стійкості до стресових ситуацій;
- оптимальне поєднання соціального розвитку окремої особистості у загальноколективній діяльності, прагнень на проявлення взаємовідповідальних відносин, розвиток потреби і здатності кожного турбуватися про досягнення студентського колективу.

6. Насамкінець, у теоретичному плані виявлені особистісні умови успішного протікання процесу адаптації у ВНЗ. Серед них: усвідомлення студентами своїх особистісних задач у педагогічній системі професійної освіти; прийняття тих викладацьких вимог, які пред'являються майбутньою професією до особистісних якостей студента; поступове включення у засвоєння необхідних знань і навичок, а також уміння адекватно вирішувати навчальні завдання; системний і послідовний розвиток здібностей і стійкої оціночно-рефлексивної позиції особистості.

Це дозволяє суб'єктам навчання на практиці адекватно оцінювати зростання власних професійно значущих якостей, а педагогу – оцінювати рівень адаптованості студента. В результаті самі студенти, викладачі можуть бачити і разом аналізувати досягнутий рівень особистісної адаптованості суб'єктів навчання.

Висновки. За підсумками теоретичного аналізу вдалося, таким чином, охарактеризувати як процес адаптації студентів у ВНЗ, так і головні фактори, врахування яких у роботі педагогічного колективу перетворює їх в умови, що визначають систему соціально-педагогічних дій педагогічних кадрів у ВНЗ, чим забезпечується цілеспрямоване досягнення особистісної адаптації в процесі вузівського навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брудный В.И. Профессиональная и социально-психологическая адаптация студентов и молодых специалистов /В.И.Брудный.– М.:Просвещение, 1976. – 115 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А.Климов. – М.: Изд-во “Ин-т практической психологии”. – Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.
3. Кондрашова В.П. Некоторые психологические показатели адаптации студентов-первокурсников к условиям обучения в вузе / В.П.Кондрашова // Вопросы вузовской педагогики, психологии и дидактики. – Воронеж, 1972. – С. 111 – 133.
4. Слостенин В.А. Субъективно-деятельный подход в общем и профессиональном образовании / В.А.Слостенин // Общая стратегия в образовательной системе России (к постановке проблемы) / под ред. И.А.Зимней. – М.: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – С. 232 – 243.

АНОТАЦІЯ

Павлютенков Є.М., Избаш С.С. Педагогічні умови забезпечення соціально-професійної адаптації майбутніх учителів. У статті автор науково обґрунтовує педагогічні умови забезпечення соціально-професійної адаптації майбутніх учителів, а також досліджує види і фактори адаптації студентів.

Ключові слова. Соціально-професійна адаптація, адаптація, види адаптації, фактори адаптації.

АННОТАЦИЯ

Павлютенков Е.М., Избаш С.С. Педагогические условия обеспечения социально-профессиональной адаптации будущих учителей. В статье автор научно обосновывает педагогические условия обеспечения социально-профессиональной адаптации будущих учителей, а также исследует виды и факторы адаптации студентов.

Ключевые слова. Социально-профессиональная адаптация, адаптация, виды адаптации, факторы адаптации.

SUMMARY

Pavlyutenkov E.M., Izbash S.S. The pedagogical terms of providing of social-professional adaptation of future teachers. In article the author scientifically proves pedagogical conditions of maintenance of social - professional adaptation of the future teachers, and also investigates kinds and factors of adaptation of the students.

Key words. Social-professional adaptation, adaptation, types of adaptation, factors of adaptation.